

Το 'τότε' και το 'τώρα'.

Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης: Μάρτιος 1943

Τασούλα Βερβενιώτη

Οι καιροί που ζούμε είναι δύσκολοι, όχι μόνο γιατί έχουμε να αντιμετωπίσουμε προβλήματα επιβίωσης αλλά και γιατί πρέπει να επινοήσουμε νέες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας καθεαυτής, καθώς και των κοινωνικών μας σχέσεων. Οι καιροί που ζούμε είναι επίσης και ενδιαφέροντες, αφού βρισκόμαστε μέσα σε μια δίνη ή σε ένα κοιλοπόνημα του κοινωνικού σώματος που παλεύει να δώσει νέα μορφή σε παλιά δεδομένα. Σε τέτοιους δύσκολους και ενδιαφέροντες καιρούς οι άνθρωποι προσπαθούν να ακουμπήσουν, να βρουν ερείσματα στο παρελθόν, ώστε να αντιμετωπίσουν πιο αποτελεσματικά τις υπάρχουσες δυσκολίες. Πολύ χαρακτηριστικά ο Μαρξ γράφει στην 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη.

«Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαραίνει σα βραχνάς στο μυαλό των ζωντανών. Και όταν ακόμα οι ζωντανοί φαίνονται ν' ασχολούνται ν' ανατρέψουν τους εαυτούς τους και τα πράγματα και να δημιουργήσουν κάτι που δεν έχει προϋπάρξει, σ' αυτές ακριβώς τις εποχές της επαναστατικής κρίσης επικαλούνται φοβισμένοι τα πνεύματα του παρελθόντος στην υπηρεσία τους, δανείζονται τα ονόματά τους, τα μαχητικά συνθήματά τους, τις στολές τους για να εμφανιστούν με την αρχαιοπρεπή αυτή σεβάσμια μεταμφίεση και μ' αυτή τη δανεισμένη γλώσσα στη νέα σκηνή της παγκόσμιας ιστορίας.

Θεωρώ ότι η σημερινή εκδήλωση / συζήτηση για τον τρόπο και τις μεθόδους πάλης που ακολούθησαν οι κάτοικοι αυτής της πόλης το 1943, δηλαδή πριν 70 χρόνια, για να ματαιώσουν την πολιτική επιστράτευση, εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο. Θέλω επίσης να επισημάνω ότι και ο αγώνας της δεκαετίας 1940, στηρίχτηκε σε παλιούς αγώνες: στην Επανάσταση του 1821. Για του λόγου το αληθές απλώς αναφέρω μερικούς τίτλους άρθρων από την ΚΟΜΕΠ: "Συνέχεια και ολοκλήρωση του 21", "Προς την ολοκλήρωση του 21", "25 Μάρτη 1981- 25 Μάρτη 1944", "Επίδαυρος 1821 - Κορυσχάδες 1944" κ.α.1 Επιπλέον, τα Αναγνωστικά του ΕΑΜ "Τα Αετόπουλα" και "Ελεύθερη Ελλάδα" αρχίζουν με τον Εθνικό Ύμνο και οι πρώτες αντιστασιακές εκδηλώσεις γίνονται –εκτός από την επιβίωση- με την ευκαιρία των εθνικών επετείων.

Η γνώση του παρελθόντος, η Ιστορία, μας δίνει τη δυνατότητα να αντιληφθούμε τη θέση μας μέσα στον κόσμο και να προχωρήσουμε παρακάτω. Γιατί το παρόν είναι ένα αέναο πάρε δώσε ανάμεσα στο «τότε» και το «τώρα». Ανάμεσα στο παρελθόν, όπως το έχουμε βιώσει ή το έχουμε διδαχτεί, και ανάμεσα στο μέλλον που προσδοκούμε: την κοινωνία των ονείρων μας. Γι αυτό αξίζει να δούμε μερικά από τα βασικά στοιχεία που το συνθέτουν, το πλαίσιο μέσα στο οποίο εξελίχτηκαν τα γεγονότα που αφορούν τη ματαίωση της επιστράτευσης.

Η Κατοχή ξεκινά τον Απρίλη του 1941 και οι πρώτες μαζικές αντιστασιακές κινητοποιήσεις (με εξαίρεση τα γεγονότα της Δράμας) γίνονται στην Αθήνα. Λόγω της έλλειψης τροφίμων

1 ΚΟΜΕΠ (κατά σειρά τα άρθρα) φφ. 11, Μάρτης 1943/ 12, Απρίλης 1943/ 25, Απρίλης 44/ 26-17, Μάης Ιούνης 1944/ Σε πάρα πολλά άλλα άρθρα υπάρχουν αναφορές στο 21.

που παρουσιάζεται το καλοκαίρι του 1941 και εντείνεται το Φθινόπωρο έχουν ως στόχο την επιβίωση. Πρωτοστατούν οι νέοι της Σπουδάζουσας και οι ανάπηροι του Αλβανικού πολέμου. Το αίτημα είναι η δημιουργία συσσιτίων. Παράλληλα γίνονται διαδηλώσεις/εκδηλώσεις με την ευκαιρία των εθνικών επετείων: της 28^{ης} Οκτωβρίου και της 25^{ης} Μαρτίου.

Περνώντας ο φοβερός χειμώνας του 1941-42 και αφήνοντας πίσω του τραυματικές εμπειρίες για το λαό της Αθήνας, έχουν συντελεστεί κοινωνικές ανακατατάξεις αλλά και αλλαγές στα αξιακά συστήματα, καθώς και μια ριζοσπαστικοποίηση μεγάλων κοινωνικών ομάδων. Από τις 12 ως τις 21 Απρίλη 1942 απεργούν οι δημόσιοι υπάλληλοι και πετυχαίνουν μια μικρή αύξηση στις αποδοχές τους. Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο οργανώνονται κινητοποιήσεις και μικρό-διαδηλώσεις για τα λαϊκά συσσίτια. Ήδη οι Άγγλοι έχουν δεχτεί τη μερική άρση του αποκλεισμού και έχουν αρχίσει να έρχονται τρόφιμα. Τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο του 1942 εκδηλώνονται απεργίες στα εργοστάσια και στις υπηρεσίες, στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσ/νίκη. Στην επέτειο της 28ης Οκτωβρίου 1942 οι κινητοποιήσεις γίνονται πιο οργανωμένα. Οι τοίχοι των σπιτιών της Αθήνας γεμίζουν με συνθήματα "Ζήτω η Λευτεριά", "Ζήτω το ΕΑΜ", "Θάνατος στους κατακτητές". Προκηρύξεις πετιούνται. Αφίσες τοιχοκολλούνται. Ελληνικές σημαίες υψώνονται. Οι αντιστασιακές εφημερίδες υπολογίζουν τον αριθμό αυτών που συμμετείχαν από 25.000 ως 30.000 (δεν μπορούσε ούτε να επιβεβαιώσουμε ούτε να διαψεύσουμε τους αριθμούς, απλώς να συγκρίνουμε με τα νούμερα της διαδήλωσης για την πολιτική επιστράτευση που γίνεται μερικούς μήνες αργότερα και λέγεται πως συμμετείχαν 300.000 σε μια πόλη ενός εκατομμυρίου).

Το Νοέμβριο του 1942 ανατινάζεται η γέφυρα στο Γοργοπόταμο. Το Βουνό στέλνει περήφανο χαιρετισμό (σύμφωνα με το τραγούδι) στους διαδηλωτές. Στη διαδήλωση της 22 Δεκέμβρη 1942 που γίνεται μπροστά στο Υπουργείο Εργασίας (όπως και αυτή για την πολιτική επιστράτευση) έχουμε τον πρώτο νεκρό διαδηλωτή: Μήτσος Κωνσταντινίδης, φοιτητής του Πολυτεχνείου, Οκνίτης. Το αίμα έχει αρχίσει να κυλάει.

Οι μεγάλες διαδηλώσεις της Αθήνας των 100.000, 200.000 και 300.000 ανθρώπων (οι αριθμοί πάντα σύμφωνα με τα αντιστασιακά έντυπα) αρχίζουν το Φλεβάρη του 1943 και τελειώνουν τον Ιούλιο με την πιο αιματηρή διαδήλωση για τη ματαίωση της Βουλγαρικής επέκτασης στη Μακεδονία. Οι διαδηλώσεις αυτές συνδυάζονται και με απεργιακές κινητοποιήσεις. Σε όλες υπάρχουν νεκροί και τραυματίες.

Οι πρώτες μεγάλες διαδηλώσεις αφορούν την πολιτική επιστράτευση. Η απεργία και η διαδήλωση της 24 Φλεβάρη 1943 γίνεται με διπλό στόχο: την επιβίωση και τη ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης. Στο οικονομικό αίτημα είχε προστεθεί και το πολιτικό. Στις 28 Φεβρουαρίου η κηδεία του ποιητή Κωστή Παλαμά, παρόλη την παρουσία των γερμανικών αρχών και του πρωθυπουργού Λογοθετόπουλου, μεταβάλλεται σε μια αντιστασιακή διαδήλωση. Μια εβδομάδα μετά, στις 5 Μαρτίου, μέσα στο ψιλό χιονόνερο, οι διαδηλωτές θα μπουν στο Υπουργείο Εργασίας και θα κάψουν τις καταστάσεις επιστράτευσης.

Από τις αρχές του 1943 οι γερμανικές αρχές με μια σειρά δηλώσεων τους είχαν καταστήσει σαφές ότι θα χρησιμοποιούσαν έλληνες είτε στα μέτωπα είτε στα εργοστάσια, ώστε να αποδεσμεύσουν δικές τους δυνάμεις για τα μέτωπα του πολέμου. Γι αυτό είχαν ξεκινήσει ένα εθελοντικό πρόγραμμα εργασίας. Οι εργάτες όμως που επέστρεψαν από το Ράιχ για τα Χριστούγεννα διέδιδαν φοβερές ιστορίες στους γνωστούς τους: απαίσιες συνθήκες ζωής, συχνούς ξυλοδαρμούς και περιπτώσεις εκτελέσεων από τους Γερμανούς επιστάτες και την

αστυνομία. Αφού λοιπόν δεν έπιανε τόπο η εξαπάτηση οι αρχές κατοχής και η δοσιλογική κυβέρνηση Λογοθετόπουλου στράφηκαν προς την υποχρεωτική πολιτική επιστράτευση.

Το διάταγμα *Περί γενικής υποχρεωτικής εργασίας του ελληνικού πληθυσμού* στάλθηκε στο τυπογραφείο στις το βράδυ της 22ης του Φλεβάρη 1943, για να δημοσιευτεί στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης, και οι οργανώσεις των εργατοϋπαλλήλων του Εθνικού Τυπογραφείου ειδοποίησαν την ηγεσία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ. Η διαδήλωση οργανώθηκε στις 24 του Φλεβάρη. Ο κύριος όγκος της κατευθύνθηκε στο υπουργείο Εργασίας - που τότε ήταν στη διασταύρωση των οδών Μπουμπουλίνας και Τσοσίτσα. Ο Β. Μπαρτζιώτας⁸ – αναφέρεται σε 60-70 χιλιάδες αθηναϊκού λαού. Όταν η διαδήλωση έφτασε έξω από το υπουργείο Εργασίας μίλησαν αντιπρόσωποι του ΕΑΜ. Ανάμεσά τους και η ΕΠΟΝίτισσα Νίκη (πριν μία μέρα είχε ιδρυθεί η ΕΠΟΝ), η πρώτη ομιλήτρια της ΕΠΟΝ που ενθουσίασε τους νέους.

Η μεγάλη διαδήλωση όμως οργανώθηκε για τις 5 Μάρτη. «Από το μεσημέρι της Τρίτης 4 του Μάρτη - γράφει ο Ν. Πλουμπίδης σε σημειώμά του γραμμένο μέσα στη φυλακή στις 5/3/1954 - δεκάδες χιλιάδες λαϊκοί αγωνιστές βρίσκονταν σε πυρετώδη κίνηση. Τα τυπογραφεία και οι πολύγραφοι δούλευαν αδιάκοπα. Πλακάτ, σημαίες, συνθήματα ετοιμάστηκαν. Τα σχέδια πορείας του κάθε κλάδου καταστρώθηκαν. Χιλιάδες προκηρύξεις και τρुक μοιράστηκαν. Οι συνδέσεις των διαφόρων κρίκων κανονίστηκαν. Τα **χωνιά** τότε εφευρέθηκαν και τέθηκαν σε εφαρμογή. Όλοι οι τομείς, όλα τα γρανάζια της πολύπλοκης και πολύπλευρης μηχανής τέθηκαν σε κίνηση κι άρχισαν ταχύτατα και κανονικά»¹².

Η απήχηση της διαδήλωσης ήταν τεράστια. Την επόμενη μέρα ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Δαμασκηνός ανακοίνωσε ότι ύστερα από συνεννόηση με τις γερμανικές αρχές κατοχής - να κατευνάσει τη λαϊκή έκρηξη, διαβεβαιώνοντας ότι θέμα πολιτικής επιστράτευσης δεν υπήρχε. Διαβεβαίωση ότι «η επιστράτευσις αυτή δεν πρόκειται να γίνη» έδωσε και ο κουίσλικ Λογοθετόπουλος².

Αυτά είναι σε γενικές γραμμές τα γεγονότα. Το ερώτημα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε είναι πως ένα κίνημα έφτασε από τους 30 στους 300.000 διαδηλωτές και κατάφερε αυτή τη μεγάλη πολιτική νίκη.

Στα αίτια της ανάπτυξης του κινήματος (δεν τα αναφέρω αξιολογικά) ήταν οι εξελίξεις στα στρατιωτικά μέτωπα. Πόλεμος ήταν. Η μάχη του Στάλινγκραντ έληξε στις 2 Φεβρουαρίου 1943 με νίκη των Σοβιετικών. Η ελπίδα ότι οι Σύμμαχοι θα νικήσουν, ότι αυτός ο πόλεμος κάποτε θα τελειώσει με την ήττα του φασισμού έδωσε ελπίδα στις καρδιές των ανθρώπων. Η ήττα στο Στάλινγκραντ συνδέεται και με το ζήτημα της επιστράτευσης των κατοίκων από τις κατεχόμενες χώρες, με δεδομένες τις μεγάλες απώλειες των ναζί στο σοβιετογερμανικό μέτωπο, αλλά και στην Αφρική.

Στα αίτια πρέπει επίσης να συνυπολογίσουμε και τη σταθερή πια εισαγωγή τροφίμων και τη δημιουργία συσσιτίων. Οι κάτοικοι της πόλης δεν πέθαιναν πια στους δρόμους, ούτε ήταν υποχρεωμένοι να ξοδεύουν όλο το χρόνο τους σε αναζήτηση τροφής. Αν και οι περισσότεροι ζούσαν σε μια κατάσταση μόνιμου υποσιτισμού, είχαν εξασφαλίσει τουλάχιστον ένα αριθμό θερμίδων ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν.

² Για περισσότερα βλ. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 139-146, Τασούλα Βερβενιώτη, *Η γυναίκα της Αντίστασης*, Οδυσσεάς 1994, σελ. 271-280, Γιώργος Πετρόπουλος, *Ριζοσπάστης*, 22 Φεβρουαρίου 2004.

Ένα τρίτο αίτιο, πολύ βασικό, ήταν ότι υπήρχε οργανωμένο κίνημα το οποίο, είχε ένα όραμα για μια άλλη, πιο δίκαιη κοινωνία. Θυμίζω ότι η μπροσούρα *Λαοκρατία και Σοσιαλισμός*, η οποία περιείχε και «Το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας», δημοσιεύτηκε με ημερομηνία Γενάρης – Απρίλης 1943 και εκδόθηκε σε πάνω από 80.000 αντίτυπα.

Το 1943 επίσης το κίνημα ήταν καλά οργανωμένο. Και σε αυτό ήταν ενταγμένοι οι νέοι. Αυτοί έδιναν τον τόνο. Την Άνοιξη και το καλοκαίρι του 1942 ο αριθμός των μελών της ΟΚΝΕ αυξήθηκε κατά 150%. Σημαντική και βαρύνουσα ήταν και η συμμετοχή των γυναικών και στις διαδηλώσεις και στις οργανώσεις. Επιπλέον, οι ανάγκες του κινήματος υποχρέωσαν το Κομμουνιστικό Κόμμα να ρίξει το βάρος στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και οργανωτικά να δημιουργήσει οργανώσεις οι οποίες δε είχαν ταξικό, αλλά εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα και στόχους. Η ΟΚΝΕ αυτοδιαλύθηκε και στις 23 Φλεβάρη ιδρύθηκε η ΕΠΟΝ, παρόλη την αντίθεση πολλών κομμουνιστών και του πρωτοκαπετάνιου).

Το 1943 μπορεί να χαρακτηριστεί ως η χρονιά της μαζικής στρατολογίας. Μέσα στο χρόνο τα μέλη του κόμματος είχαν δεκαπλασιαστεί. Το Δεκέμβρη του 1942 που έγινε η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη, ένα από τα καθήκοντα των οργανώσεων ήταν "το λιγότερο" να διπλασιάσουν τα μέλη τους.³ Όταν συνήλθε η 10η Ολομέλεια, το Γενάρη του 1944, τα μέλη του κόμματος είχαν δεκαπλασιαστεί.⁴

Η οργανωτική ανάπτυξη συνοδευόταν από οργανωτική εμπειρία. Πριν τις μεγάλες διαδηλώσεις είχαν οργανωθεί πολλές μικρότερες. Οι μεγάλες διαδηλώσεις του 1943 προετοιμάζονταν μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια, σε κεντρικό επίπεδο. Οι προσυγκεντρώσεις, οι συγκεντρώσεις, ο χρόνος, οι υπεύθυνοι ήταν όλα καθορισμένα. Ακόμα και στα νοσοκομεία και στις ιδιωτικές κλινικές υπήρχαν Εαμίτες για να εισάγουν τους πληγωμένους αγωνιστές με ψευδώνυμα και να τους περιθάλψουν ή να τους κρύψουν, αν χρειαστεί. Η απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ αναφέρεται σε 20 νεκρούς και 250 τραυματίες.

Λόγω της παρανομίας στην πράξη δεν υπάρχει μια διαδήλωση αλλά πολλές και σε διάφορα σημεία. Οι διαδηλωτές κατεβαίνουν από τις συνοικίες προς το κέντρο, και συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα σημεία γύρω από την Ομόνοια, το πολιτικό γραφείο του Λογοθετόπουλου, το εργατικό κέντρο, την Πανεπιστημίου, τη Σταδίου, το Δημαρχείο, την Ακαδημία, τη Βιβλιοθήκη, τη στοά Πεσμαζόγλου, το υπουργείο εργασίας. Στις 24 Φλεβάρη πήραν και τρόφιμα που βρίσκονταν στα υπόγεια του υπουργείου. Στις 5 Μάρτη είχε κηρυχτεί ταυτόχρονα και απεργία δημοσίων υπαλλήλων και τα καταστήματα ήταν.

Η ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης αποτελεί μια πολύ σημαντική πολιτική νίκη, ίσως τη σημαντικότερη, του αντιστασιακού κινήματος. Ωστόσο, για να μην ωραιοποιούμε ή/και ηρωοποιούμε τις καταστάσεις θα τελειώσω με μια περιγραφή όπως μας την άφησε η Κούλα Ξηραδάκη που ήταν και ομιλήτρια στη διαδήλωση:

Εκεί στην οδό Σοφοκλέους ήταν, θυμάμαι, το μεγάλο μπακάλικο «Ο Βύρων», το καφεκοπτείο του Μπλέκα, το βουτυράδικο του Ρήγου. Κι εκεί που ήταν άλλοτε –και είναι

³Εισήγηση του Γ. Σιάντου" στην Πανελλαδική Συνδιάσκεψη. ΚΚΕ, "Δέκα Χρόνια Αγώνες" σ. 155/ ΚΚΕ "Επίσημα Κείμενα 1940-45" σ. 318.

⁴ "Εισήγηση του Γ. Ζεύγου" στη 10η Ολομέλεια. ΚΚΕ, "Δέκα Χρόνια Αγώνες" σ.,199/ ΚΚΕ "Επίσημα Κείμενα 1940-45" σ. 364.

και σήμερα– τα κρεοπωλεία, στην Κατοχή πλανόδιοι πουλούσαν ζαρζαβατικά: χόρτα, λαχανίδες, πράσα, λάχανα και ραπανάκια. Εκεί, λοιπόν, στην Κεντρική Αγορά, μαζευτήκαμε κάμποσοι της ΕΠΟΝ Εργατών και κάναμε μια μικρή συγκέντρωση. Ρίξαμε προκηρύξεις και τρυκ. Ο σύντροφος Θαλής (ψευδώνυμο του Ηλία Στάβερη) με τον Γ. Αλβέρτη με σήκωσαν στα χέρια και είπα λίγα λόγια – συνθήματα: «Κάτω η πολιτική επιστράτευση», «Κανείς από μας να μην πάει στο Ανατολικό Μέτωπο», «ΖΗΤΩ Η ΕΠΟΝ ΕΡΓΑΤΩΝ» και κάτι τέτοια.

Ο κόσμος γύρω μας, περαστικοί και καταστηματαρχες, ξαφνιάστηκαν. Μας κοίταζαν έκπληκτοι. Οι δικοί μας, που έπαιζαν και ρόλο περιφρούρησης, μας χειροκροτούσαν, ευθύς τους μιμήθηκαν κι άλλοι κι εμείς διαλυθήκαμε γρήγορα για να πάμε στην κεντρική εκδήλωση.

Βρισκόμαστε στην οδό Τοσίτσα, απέναντι από το υπουργείο Εργασίας, που ήταν στην οδό Μπουμπουλίνας, πίσω από το Πολυτεχνείο. [5] Κόσμος πολύς, ενθουσιώδης, μαχητικός. Μοιράζονταν τρυκ, προκηρύξεις. Διακρίνω γνωστούς μου Επονίτες. Οι διαδηλωτές μπήκαν μέσα στο υπουργείο και έκαψαν τα αρχεία τα οποία οι Γερμανοί θα χρησιμοποιούσαν για την πολιτική επιστράτευση που σχεδίαζαν.

Και εδώ ο Θαλής με τον Αλβέρτη με σήκωσαν ψηλά και κάτι είπα με στεντόρεια φωνή»⁶.

Μετά από αυτό η Κούλα Ξηραδάκη αναγκάστηκε να αλλάξει ψευδώνυμο αλλά και οργάνωση γιατί γράφτηκε σε αντιστασιακή εφημερίδα ότι η «Η ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΤΡΙΑ Νίκη στο υπουργείο Εργασίας μιλάει στα εργαζόμενα νιάτα της ΕΠΟΝ. Είναι η πρώτη ομιλήτρια της ΕΠΟΝ και ενθουσιάζει τους νέους...». Αυτή ήταν η Νίκη.

5. Πρόκειται για το κατεδαφισμένο σήμερα μέγαρο Λογοθετόπουλου, στη γωνία των οδών Μπουμπουλίνας και Τοσίτσα, όπου πριν και κατά τη διάρκεια της απριλιανής δικτατορίας στεγαζόταν η διαβόητη «Υποδιεύθυνσις Γενικής Ασφαλείας Αθηνών».

6 Το κείμενο από το Τασούλα Βερβενιώτη, *Κούλα Ξηραδάκη «Εγώ δεν τα παράτησα»*. Η βιογραφία μιας αυτοδίδακτης ιστορικού, Εκδόσεις Κουκκίδα, Αθήνα 2012, σελ. 62-3.